

Richard Faber, Frithjof Hager (Hg.), *Rückkehr der Religion oder säkulare Kultur? Kultur- und Religionssoziologie heute*, Königshausen & Neumann, Würzburg 2008, ss. 278.

Globalizacja niesie ze sobą ogromne zmiany. Dotyczą one z jednej strony różnych poziomów: międzynarodowego, państwowego, regionalnego i lokalnego, z drugiej – procesy związane z globalizacją obejmują różne dziedziny życia: gospodarkę, technikę i technologię, komunikację transportową i medialną, kulturę. Postęp, jaki ma tu miejsce, nie byłby możliwy, gdyby nie prowadzone na szeroką skalę badania naukowe. Nauka stanowi swego rodzaju „motor” globalizacji, ale jednocześnie sama także jest objęta tym procesem. Na zmiany, o których mowa, naukowcy muszą często odpowiadać zmianą metodologii i narzędzi swoich badań. Z perspektywy różnych dziedzin eksperci tworzą teorie, starając się wytłumaczyć genezę globalizacji oraz przewidzieć jej rozwój na najbliższe dziesięciolecia.

Próba odnalezienia nowego miejsca socjologii w złożonym kontekście współczesnej rzeczywistości jest praca zbiorowa *Powrót religii czy kultura świecka? Socjologia kultury i religii dzisiaj*. Zamieszczono w niej teksty wykładów, które odbyły się latem 2006 r. w Instytucie Socjologii Wolnego Uniwersytetu w Berlinie. Inicjatorami tego cyklu byli redaktorzy publikacji: R. Faber i F. Hager.

Centralne miejsce w przeprowadzonych przez autorów teoretycznych, empirycznych, prakseologicznych i historycznych badaniach oraz analizach zajmuje kultura i religia i ich wzajemna relacja. Czy istnieje dziś lub czy powstanie w najbliższym czasie jedna globalna kultura, czy też różnice między poszczególnymi kulturami będą się coraz bardziej zaznaczać? Jaki wpływ na procesy globalizacji ma religia? Czy i w jaki sposób religia podlega (albo ulega) wpływom globalizacji? I wreszcie: czy religia i kultura potrzebują siebie? Na postawione w ten sposób pytania autorzy książki poszukują uzasadnionych odpowiedzi.

Publikacja składa się z czterech części. W pierwszej – *Uniwersalność i terytorialność* – znajdują się następujące artykuły: J. Weiss *Kultura społeczeństwa światowego*, Hauke Brunkhorst *Kapitalizm i religia w społeczeństwie światowym. Integracja nowoczesnego społeczeństwa i globalizacja jego systemów funkcyjnych*, Helmuth Berking *Terytorialność: przejścia graniczne między socjologią i etnologią*. Część druga nosi tytuł: *Socjologia kultury dzisiaj*. Zamieszczono w niej artykuły: Klaus Lichtblau *Nieustająca kłótnia o pojęcie kultury w socjologii*, Clemens Albrecht *Silne i słabe wzajemne oddziaływanie. Geneza kulturoznawstwa czasów powojennych w międzynarodowej analizie porównawczej*, Heribert Tommek *Na skraju możliwości socjologii? Literatura socjologii Bourdieu – jej znaczenie dla analizy otoczenia i władzy*, Hans Zitko *Medialne warunki postrzegania tworzonej sztuki*. W trzeciej części – *Socjologia religii dzisiaj* – czytelnik znajdzie prace: Wolfgang Eßbach *Różnorodność trzech religii i socjologiczna teoria religii*, Michael N. Ebertz *Od stałego punktu w Absolutnym do ruchu w Relatywizm. Cywilizowanie chrześcijańskich*

wyobrażeń o Bogu i przedstawieniach transcencji oraz tego skutki, Detlef Pollack *Religijne przeobrażenie w nowoczesnych społeczeństwach: religijno-socjologiczne wytłumaczenia*, Hartmann Tyrell *Religia i polityka. Émile Durkheim i Max Weber*. Część czwarta nosi tytuł *Kultura i religia – ich miejsce w życiu*. Są tam dwa artykuły: Volkhard Krech *Czy kultura i religia potrzebują siebie?* Richard Faber *Czterdzieści lat socjologii kultury i religii. Próba intelektualnego portretu*. Na końcu książki zamieszczono krótkie noty o autorach i wykaz ich najważniejszych publikacji.

Jak pisze we *Wstępie* (s. 13) F. Hager, głównym punktem odniesienia dla wszystkich autorów są procesy zachodzące w tworzącym się „społeczeństwie światowym” („*Weltgesellschaft*”).

Przyjrzyjmy się bliżej artykułowi *Kultura społeczeństwa światowego*. Pojęcie *społeczeństwo światowe* związane jest przede wszystkim z procesem globalizacji. Autor artykułu, J. Weiß, tłumaczy na wstępie, że błędne jest powszechne dziś postrzeganie globalizacji jako swego rodzaju „katastrofy naturalnej”, która dotknęła ludzkość. Jego zdaniem nie jest to również „uboczny skutek” w założeniu dobrych intencji. Globalizacja to, jak pisze Weiß, naturalny efekt, który od początku zakładano w tzw. projekcie nowoczesności („*Projekt der Moderne*”), a który w specyficznych warunkach europejsko-amerykańskiego Oświecenia i związanych z nim systemów ideowych i ruchów politycznych trafił na niezwykle podatny grunt. W swoim artykule Weiß najpierw opisuje wybrane procesy historyczne, które jego zdaniem miały decydujący wpływ na globalizację, następnie zaś stawia tezy dotyczące dalszego jej rozwoju w kontekście kultury „światowego społeczeństwa”.

W drugiej połowie XVIII w. wśród najwybitniejszych współczesnych myślicieli pojawił się pogląd, że w centrum ludzkiej działalności, życia i śmierci, a także w centrum całego świata stoi sam człowiek. Już nie Bóg miał być najważniejszym sensem i celem, ale istota ludzka jako – już od starożytności, za Protagorasem – „miara wszystkich rzeczy” i – aż po filozofię nowożytną, za Heglem – „absolutny punkt odniesienia”. Zgodnie z tym antropocentrycznym programem świat był *regnum hominis* i wszystkie światła tego świata skierowano właśnie na człowieka, którego od tej pory zajmowały sformułowane przez Kanta tzw. pytania egzystencjalne: Co mogę wiedzieć? Co powinienem uczynić? Czego mogę się spodziewać?. Wszystkie wiązały się z najważniejszym, czwartym pytaniem: Kim jest człowiek?.

Hegel nazwał Oświecenie „duchem wszechmocnego czasu i jego kultury”. Powstałe w tym duchu liczne dzieła omawianego okresu, który Weiß nazywa w swoim artykule „samoświeceniem (się) człowieka” („*Selbstaufklärung des Menschen*”, s. 19), traktowały przede wszystkim o moralności, prawie, państwie, religii i sztuce. Weiß wymienia tu takich autorów, jak Helvetius, Posthum, Paine, Kant, Mendelsohn, Lessing i Herder. Z perspektywy różnych dziedzin naukowych starano się znaleźć odpowiedź na wyżej wymienione fundamentalne pytania o istotę człowieka oraz udowodnić prawdziwość tez „antropocentrycznego programu”.

Z podanych argumentów, zdaniem autora artykułu, wynika jeden z najważniejszych postulatów oświeceniowego racjonalizmu: równość wszystkich ludzi. Chodzi tu o równość prawną, polityczną, ekonomiczną, ale także psychiczną i intelektualną, oraz o „człowieka w ogóle” („*der Mensch im allgemeinen*”) jako członka ludzkiej rasy, bez względu na płeć, narodowość czy przynależność państwową. Każdy czło-

wiek, jako *animal rationale*, oprócz wielu innych miał posiadać dwie podstawowe cechy: naturalność (rozumianą jako przyrodniczość, instynktowność, zwierzęcość) i racjonalność. To właśnie dzięki nim wszelka komunikacja między ludźmi, o tak różnych przecież charakterach, była możliwa i efektywna.

W tym miejscu, poprzez analogię, Weiß wraca do kwestii związanych z globalizacją, o których wspominał na początku artykułu. Twierdzi, że również ten proces zakłada swego rodzaju równość, nastawiony jest bowiem na „«inkluzję» wszystkich ludzi w jedną komunikatywną i interaktywną sieć. Musi zatem, chcąc czy nie chcąc, [...] zwracać się do człowieka poprzez odwołanie do jego elementarnej przyrodniczości i/lub instrumentalnej racjonalności. Jedyne w ten sposób, poprzez możliwie maksymalną niezależność od wszelkich kulturalnych, politycznych czy moralnych programów lub tez, możliwe staje się pokojowe utworzenie wspólnoty wszystkich ludzi, która nie zakłada podporządkowania jakiegokolwiek jednemu systemowi kulturalnemu [...]» (s. 21).

Do powodzenia idei oświeceniowego antropocentryzmu przyczyniła się przede wszystkim ówczesna sytuacja gospodarcza i społeczno-polityczna. Uciskany przez absolutystyczne rządy i cierpiącym w wyniku trudnych zasad kapitalizmu warstwom społecznym, takie hasła, jak „wolność”, „równość”, „braterstwo”, a więc hasła Rewolucji Francuskiej, dawały nadzieję i odwagę do walki z niesprawiedliwością. Również dziś na płaszczyźnie „światowego społeczeństwa” należy poszukiwać specyficznych środków i form, umożliwiających społeczny system interakcji. Weiß wymienia trzy rodzaje takich środków.

Pierwszym z nich jest nauka i związane z nią instrumentarium techniczne. To właśnie ona daje dziś możliwość uniwersalnego porozumiewania się ludzi; wymiany informacji z jednej strony o nich samych, a z drugiej o otaczającym świecie. Takie szanse stwarzają zwłaszcza nauki przyrodnicze, są one bowiem, co do zasady, wyłączone ze sporów ideologicznych, w miarę obiektywne i dające się empirycznie udowodnić.

Drugi środek uniwersalnej i egalitarnej komunikacji i interakcji stwarza dziś, zdaniem autora, gospodarka wolnego rynku. Dla kapitalizmu liczy się bowiem „człowiek abstrakcyjny” („*der abstrakte Mensch*”), istota ludzka jako jeden z milionów innych podmiotów rynkowych transakcji, bez względu na jej indywidualność, pochodzenie, przynależność do określonej wspólnoty, sposób życia czy wyznawane wartości. Mimo że prawa wolnego rynku tworzą w rezultacie ogromne społeczne dysproporcje, pierwotnie, w założeniach, mają – podobnie jak tezy oświeceniowe – równość.

Trzecim środkiem, za którego pomocą odbywa się współcześnie uniwersalna komunikacja, są powszechnie akceptowane podstawowe prawa człowieka, swego rodzaju minimum zasad etycznych, uznawanych za gwarancję pokojowego współistnienia wszystkich ludzi. Takie „milczące” porozumienie niemal całego świata co do pewnych praw i zasad etycznych ma być wynikiem przeświadczenia, iż – jak pisał Hobbes – wszystkich ludzi łączy podstawowe pragnienie i prawo przetrwania oraz posiadanie rozumu, dzięki któremu takie porozumienie jest możliwe czy wręcz konieczne. Tym samym prawa te i zasady stają się samoewidentne („*selbst-evident*”) i samo-się-udawadniające („*selbstbegründend*”).

W końcowej części artykułu Weiß, nawiązując do tytułu swojej pracy, podaje zasadnicze stwierdzenia: „[...] wcześniej czy później będzie istniała tylko jedna kultura na ziemi, bo taka powstać musi. Można będzie ją określić jako ludzką cywilizację albo *regnum hominis*, ponieważ jej idee, wartości i instytucje będą miały źródło w tym, co jest wspólne całej ludzkości [...]. Te «globalne» idee, wartości, techniki i struktury organizacyjne – będące uniwersalnymi nie tylko de facto, ale także de iure – stanowiąc będą dla wszystkich ludzi trwały fundament ogólnoświatowej, pokojowej komunikacji i interakcji, porozumienia i kooperacji [...]” (s. 23). Jednocześnie, wobec tej postępującej kulturowej unifikacji, autor przewiduje zaznaczanie odrębności przez poszczególne społeczeństwa czy jednostki kulturowe. Dlatego też pisze, że istnieją obok siebie dwa rodzaje nowoczesności, które, potrzebując siebie nawzajem, wzajemnie się wyniszczają. Pierwszy z nich to nowoczesność naznaczona przez uniwersalizm egalitaryzmu, wyrażająca się w nauce, gospodarce wolnego rynku i podstawowych prawach moralnych. Drugim rodzajem jest nowoczesność, w której panuje uniwersalizm praw do inności, różnorodności i indywidualności. To, który z tych dwóch rodzajów nowoczesności będzie dominować, ma się okazać w nadchodzących latach.

Prezentowana książka, jak piszą jej redaktorzy, ma się wpisać w transdyscyplinarne teorie dotyczące społeczeństwa, propagowane na Zachodzie bardzo intensywnie, zwłaszcza w ostatnich kilkunastu latach. Wybitni fachowcy na terenie swoich badań, w większości profesorowie socjologii, prezentują najistotniejsze nurty myślowe i najważniejszych teoretyków ostatnich czasów, zgadzając się z nimi lub prowadząc polemikę. Nowatorskie tezy stawiane w książce, jak choćby ta, autorstwa Weissa, o dwóch rodzajach nowoczesności, ubogacą każdą naukową debatę nad obecną kondycją „światowego społeczeństwa”. Publikacja zainteresuje przede wszystkim socjologów, kulturoznawców i teologów, śledzących najnowsze teorie powstające na Zachodzie. Naukowy, miejscami wysoce specjalistyczny język omawianej pozycji nie powinien być jednak przeszkodą ku temu, aby sięgnęli po nią także politolodzy, filozofowie i historycy.

Aleksandra Mazurek
Doktorantka Uniwersytetu Wrocławskiego

Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. „Służba prawdzie, wolności i życiu”, KUL, 15-16.10.2007 r.

Dla uczczenia 20. rocznicy pobytu papieża Jana Pawła II na KUL – w celu odczytania na nowo słów Ojca Świętego, wypowiedzianych do społeczności akademickiej 9 czerwca 1987 r. – w dniach 15-16 października 2007 r. odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Służba prawdzie, wolności i życiu”.